لێكۆڵینەوە

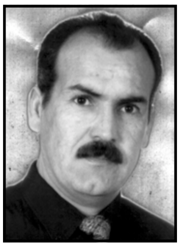

د. ئازاد عەبدولواحید كەریم

پەخشانە شیعر
لە نێوان ڕەهایی زمان و بە پەراوێزكردنی شیعردا

لە ئەنجامی ئەو گۆڕانكارییە فیكری و ئایدیۆلۆژییەی پاش جەنگی جیهانیی یەكەم بەسەر كۆمەڵگا و سیستەمی سۆسیۆلۆژیی ئەوروپادا هات. ئەدەبیش بەر ئەو شاڵێوی گۆڕانكارییە كەوت. شاعیرانیش بە مەبەستی خۆ ڕزگاركردن لە ڕكێفی كۆتە شیعرییە كۆنەكان لە بنیاتی شیعریدا ژانرێكی ئەدەبیی تازەیان داهێنا، كە بە پێی زاراوەی ئەدەبی بە ژانری سێیەم – پەخشانە شیعر– دەناسرێت. پەخشانە شیعر و نووسینە شیعرییە –پەخشانییە هاوچەرخەكان كران بە مەیدانی فیكر، پاش ئەوەی لە فەزای كۆنی بەیتی شیعریدا سنووری هەموو تەقلیدییەتێک بەزێندرا، بە تایبەتی پاش ڕەوانەوەی ڕێبازی ڕۆمانتیكی و سەقامگیربوونی ڕێبازی سیمبۆڵیزم. هەتا وای لێهات هەر ئەزموونێكی تر، لە دەرەوەی بازنەی شیعردا، كرا بەئەلتەرنەتیڤێكی ڕیتمی و بە پەخشانە شیعر دەناسرا، چونكە هاوكات لەگەڵ چوارچێوەی گشتیی ئایدیۆلۆژییە نوێیەكە شاعیران بەرەو ئەقڵییەتی دامەزرێنەریی گوتاری پەخشان چوون. بەو پێیەی كە (كێش) بناغە نییە لە دەق و ڕەهایی دەقیش بە ڕەتكردنەوەی فۆرمە هەبووەكانی شیعر دەبێت.

ئەم لێكۆڵینەوەیەش هەوڵدانێكە بۆ خستنەڕووی ئەدگار و سیماكانی شیعر و شیعرییەتی دەق لە نێوان ڕەهایی زمان و ڕەوتی نوێی شیعردا. ئەو میتۆدە نوێیەی لەمیانەی پەخشانە شیعرەوە پێڕەوی كرا، هەوڵدانێک بوو بۆ داڕشتنەوەی دەق لە دەرەوەی سیستەمی كێش و سەرواوە.

هەروەها سەربەستییەکی تەواوی بە شاعیر بەخشی بۆ هەڵبژاردنی ڕیتم و فۆرم و بنیاتی نوێ و دەرچوون لە بازنەی دەقە کۆنەکان.

پەخشانە شیعر تەنها ڕوو لە خوێنەر ناکات، بەڵکو بەرەو ناخی شعوری و وروژانی ئەقڵیی پەیامەرگر دەچێ، کە لەدایکبووی ئەزموونی سەردەم و گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییە مێژووییەکانە. مۆسیقای پەخشانە شیعریش وەڵامدانەوەیەکی نوێیە، لە چوارچێوەی دەقێکی شیعریی – پەخشانیدا .هەندێک لە ڕەخنەگران پەخشانە شیعر بەوە دادەنێن، کە هەوڵدانێکە بۆ پەراوێزکردنی شیعرو سەپاندنی دەسەڵاتی شاعیر. بەوەش لە بەهای تەکنیکیی دەقی پەخشانەشیعر کەم دەکەنەوە و دەیخەنە دەرەوەی بازنەی شیعر و سەنترالیزمییەتی دەقی شیعرییەوە. پەخشانەشیعر زمانێکی نوێیە لە چوارچێوەی چەند پەیوەندییەکی تەعبیریی نوێدا، کە سیمیۆلۆژیای زمان ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێ لە بنیاتی ڕیتمیی هەر دەقێکی پەخشانەشیعریدا. لەو حاڵەتەشدا مۆسیقای شیعری، لە دەرەوەی دەقەکەوە بەرەو ناوەوەی دەچێت و لەمیانەی ڕەوتی شعوورییەوە خۆی دەنوێنێ. لە ئەنجامدا سیما و ئەدگاری وروژان و سەرنج ڕاکێشان، بەرەو سیمانتیکای دەقەکە دەخاتە سەر و وزەی ڕیتم و مانا گشتییەکەی. لە لێکۆڵینەوەکە هەوڵ دەدەین بۆ خستنەڕووی سیماکانی پەخشانە شیعرو شیعرییەتی دەق لە نێوان ڕەهایی زمان و ڕەوتی نوێی شیعریدا.

بەشی یەکەمی لێکۆڵینەوەکە تایبەتە بە دەسەڵاتی دانەرو هزر و بیر و ڕامانی پەیامەرگر (خوێنەر) لە کاتی بەرهەمهێنانی دەقی پەخشان و شیعردا. بەشی دووەمیش، ئەو مەبەستانە دەخاتەڕوو، کە لەمیانەیدا ئەرکی ڕیتم و زمانی شیعری و چوارچێوەی گشتیی هەر دەقێک دەسنیشان دەکەن. دوا بەشیش، واتا بەشی سێیەم- کە مەبەستی سەرەکیی لێکۆڵینەوەکەیە- ئەو سیماو ئەدگارانە بۆ خوێنەر ڕوون دەکاتەوە، کە زۆرجار ڕەخنەگران پەخشانە شیعر وەکو دەقێکی ئەلتەرنیتیڤیی بەدەر لە سەنترالیزمییەتی شیعر دادەنێن. بەپێی بۆچوونی هەندێک لە ڕەخنەگران، مەبەست لە نووسینی پەخشان، بە پەراوێزکردنی شیعرو کەمکردنەوەی بایەخ و گرنگیی ڕیتم و زمانە لە بە تەکنیک کردنی هەر دەقێکی نوێدا، کە لەگەڵ ڕەوت و ڕێبازی نوێخوازیدا بگونجێت.

بەشی یەکەم: دەق لە نێوان دەسەڵاتی دانەرو ڕامانی خوێنەردا

کێشەی ئەزموونی شیعری، لە سیستەمێکی تایبەت لە یەکێتییەکی ئۆرگانیزمیی نێوان بەشەکانی هەر دەقێکدا سەرهەڵدەدات، کە شاعیر تێیدا ڕۆڵێکی دیار دەبینێ لە بەرەو

مەرکەزییەت کردنی ئامێتەیەکی بەرجەستەکراو لە شیعرێکی پەیامدارو وەڵامدانەوەی حاڵەتە زەینییەکانی مرۆڤ. هەتا لە نێو پلانێکی بنەڕەتیی ئەپستمۆلۆژی و بە ڕیتم کردنی وشە و وێنەی هەست ورووژێندا، نێوەندێک بۆ بنیاتی هونەریی شیعر دامەزرێنێ. هەرچەندە دەق Text ئاراستەیەکی دینامیکی نییە، بۆ وەڵامدانەوەی حاڵەتێکی ساتەوەختیی تۆمارکراوی نێو زەینی شاعیر. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بە حاڵەتێک لە حاڵەتەکانی وشیاریی شاعیر ناوزەد دەکرێت. هەمدیس بەشێکیشە لە گشتی نێو چەقی بازنەی چالاکییە مرۆییەکان.

لەو زنجیرە تیۆریزمییانەی، کە لە پرۆسەی ڕەخنەدا کراوان، لە سەر بناغەی ڕەتکردنەوەی پەیوەندییە ئۆرگانیزمییەکانی نێوان ئاستە جیاجیاکانی چالاکیی فیکریدا پیادەکراون.هەر دەقێکی تەکنیکیش، بەتایبەتی (پرۆسەی شیعر) بە بەرهەمێکی لە بارچوو دادەنرێت، ئەگەر هەوڵدانێک بێت بۆ دووبارە داڕشتنەوەی ڕۆشنبیریی(من)ی شاعیر بەرامبەر بە هەرس نەکردنی فیکرەی دەقەکە لەلای (ئەو)ی پەیاموەرگرەوە. ڕەنگە شاعیر لە ڕوانگەی سەربەستییەکی موتڵەقەوە ڕەفتار لەگەڵ (ئەزموونەکە / دەقەکە)ی خۆی بکات. واتا لە ڕوانگەی نەری کردنی تەواوی هەر مەرجێک کە ڕەخنەگر بۆی دادەنێت،بەڵام ئەو جۆرە سەربەستییە، زۆرجار ڕێگای داهێنانی لێ دەگرێت. بەوەی کە هەر (دەق)ێک ئەزموونێکی فیکرییە، لەنێو پرۆسەی هەر گۆڕانێک کە لە کۆمەڵگە ڕوو دەدات.

هەروەها (شیعر-دەق)ە کە دەبێت بە کێشەیەک، نەوەک هەر هیچ پەیوەندیی بە شاعیرەکەوە نییە، بەڵکو دەبێت بە پرۆژەیەک، کە لەسایەی نەبوونی سەربەستیی شاعیرەوە، کەسایەتیی (شاعیر) دەسەلمێنێ لەو ڕوانگەیەوە شاعیر لە بەردەم دوو ئەزموونەدا ڕادەهێنێ دڵیان خۆ تێهەڵکێش کردن لەگەڵ هەڵوێست و پەیامداریی هەر شتێکی ئایندەیی. یانیش ڕەتکردنەوەی هەر ویست و داواکارییەکی کۆمەڵ. لە حاڵەتی یەکەمدا، دەقەکە بەهای فیکری و مێژوویی خۆی دەپارێزێ. کەچی لە حاڵەتی دووەمدا دەبێت بە ئەزموونێکی داخراو لە پەراوێزی هەر گەشەسەندنێکی ڕۆشنبیریدا .ئەو چارەنووسەش،جیاوازیی نێوان وزەی شیعری ڕاستەقینە و شیعری رووکەش ئاشکرا دەکات.لەو نێوەندەشدا پەیوەندییەکی (پۆزەتیڤی) و (نێگەتیڤی) لە نێوان چوار لایەندا دروست دەبێت، کە ئەمانەن:

١- کەلەپوورێکی شیعریی ئامادەکراو، کە لە سەر بنەمایەکی ڕۆشنبیری دامەزراوە.

٢- خودی شاعیر.

٣- پەیاموەرگر.

٤- بازنەی ڕووداوەکان و دەوروبەر.

لەو حاڵەتەدا، دەقی یەکەم ڕەهایە و هاوتەبایە لەگەڵ چوار لایەنەکە. کەچی هی دووەم هاودژە، وەک لەم دایەگرامەی خوارەوەدا دیارە:

I

دەقی یەکەم= II لایەنەکان IV ؟ دەقی دووەم III

کە دەڵێین دەقی یەکەم ڕەهایە، مەبەستمان ئەوەیە کە بە نێو ڕوئیایەکی قووڵ و بەشداری کردنی فیکر و فەلسەفە و ژیار و سەرچاوەکانی خوێندنەوەکانی بۆ دەوروبەردا ڕۆچووە و توانیوێتی هەماهەنگی و ئاوێتەیەکی بەرجەستەکراو لە نێو ژانرە و هونەرەکانی تری ئەدەبدا بڕەخسێنێ. واتا لە خەیاڵ و مەعریفە و دیدی شاعیردا چێژی وەرگرتنی تێدایە.مەرجیشە کە دەق بە پێی چەند پێوەرێکی ڕەچاوکراو لە دوو لایەنەوە بە بنیاتێکی دروست دابنرێت:-

یەکەم: دیوی ناوەوەی: بە پێی مانا دەبێت ڕستێک بێت لە ناوەڕۆک و مەبەستێکی دیاریکراو.

دووەم: دیوی دەرەوەی: بە پێی بوونی، دەبێت بۆ بەئەنجام گەیاندنی پەیامێک بەرهەم بهێنرێت.

چونکە (شیعر/دەق) پرۆسەیەکە لە ناوەوە دەست پێ دەکات و هەتا لە دەرەوەشدا لەگەڵ بووندا یەکانگیر دەبێت[١].

لە هەر پرۆسەیەکی (دەق)دا، دەسەڵاتی دەق جێگای دەسەڵاتی دانەرەکەی دەگرێتەوە، بەوەی کە زیاتر بایەخ بە بیرو بۆچوونی خوێنەر دەدرێت و ئەویش دەتوانێت ئەو بۆشاییە پڕ بکاتەوە، کە دەقنووسەکە جێی هێشتووە. ڕۆلێن پارت سەبارەت بە مردنی(نووسەر- دەقنووس) دەڵێت: (با دەقەکە بە بێ ئیمزای باوک بخوێندرێتەوە، چونکە زمان لە ئەدەبدا خۆی قسە دەکات نەوەک دانەر)[٢]. بەوەش ڕەخنەگرانی ئەدەبی نوێ لە سەر هەمان بیری پارت ڕەفتار لە گەڵ دەقدا دەکەن. تەنانەت دروشمی(دەق، دەق هەموو شتێکە، هیچ شتێک نییە دەق نەبێت) بووە پرۆژەی ڕێبازێکی ڕەخنەیی. بەڵام هێشتا ئەوەش لێکدابڕانی پەیوەندیی دەسەڵاتداری نییە لە نێوان حەتمییەتی موڵکدارێتیی دەق لەلایەن (نووسەر / شاعیر) لە نێو جوغزی پرۆسەیەکی زمانگەراییدا. یان بەخشینی دەسەڵاتە بە (خوێنەر / پەیاموەرگر)، کە لە پرۆسەی بەرهەمهێنانی دەقدا هیچ دەورێکی نییە، تەنها چێژوەرگرتن و هەڵسەنگاندنی دەقەکە نەبێت. بۆیە دەسەڵاتی دەق زۆر ناخایەنێت، چونکە ڕێبازەکانی پاش ستراکچەرالیزم (بونیادگەری)، بە تایبەتی هەڵوەشاندنەوە (التفكيكە)، بە یەکجاری دەسەڵاتی لە دەقنووس وەرگرتووەتەوە و بەخشیویەتی بە خوێنەر.لەو بارەیەوە پۆڵ دی مان جەخت لە سەر ئەوە دەکاتەوە (کە ڕۆژگاری دەسەڵاتگەرایی

پرۆسەی ئەدەبی کۆتایی پێ هات)[٣].

بە پێی بۆچوونی مەعریفی و دەسەلاتی ڕۆشنبیری، کە لە سەرووی میتافیزیکاوە مامەڵە لەگەڵ حیکمەتەکانی گەردووندا دەکات. دەسەلات تەنها دەسەلات و ویستی خاوەن دەقە لە فەزایەکی بەرینی وشکدا .(ڕامانێک) کە سیستەمی پرسیاری (بۆ)؟ زیندوو دەکاتەوە و لە نوێبوونەوەی هەر دەقێک و دەسەلاتێکی دی بدا بە (گوتن) لەفەزایەکی شیعری ڕەهادا سنوور بۆ هیچ دەقێک دانانێت)[٤]. بەرامبەر بەوەش ڕامانی خوێنەر دەمێنێتەوە بۆ دەقەکە، کە لە سێ حاڵەتدا کۆدی تێگەیشتن و چێژوەرگرتن لە ئاراستەی زمانی دەقەکە دەدۆزێتەوە:

١- خوێندنەوەیەکی سەرپێی و بێ گوێ دانە هیچ تەکنیک و بەهایەکی فۆرم و ناوەڕۆک، کە زیاتر بۆ کات بەسەربردن یان چێژ وەرگرتن دێت.

٢- خوێندنەوە و ڕامانێک لە دەرەوەی بازنەی مەعریفەتدا، بەڵام ڕەچاوکردنی ئیستاتیکا و لایەنە تەکنیکیەکانی دەق، بەڵام ئەوە هیچ مەترسییەک بۆ نووسەر درووست ناکات.

٣- خوێندنەوەیەکی قووڵ و ڕەخساندنی ئەقڵییەتی مەعریفی و داڕژەنینی دەقەکە و پاشان پێکەوە گرێدانەوەی یەکێتییە ئۆرگانیزمییەکەی، بەوەش (خوێنەر- ڕەخنەگر) مەترسی ڕەتکردنەوەی لایەنێک لە لایەکانی دەقەکە دەخاتە سەر دانەر.

کەواتە لێرەدا لە ئەنجامی کرداری (نووسین) و (چێژوەرگرتن)دا سەرەنجامێکمان لەلا گەڵاڵە دەبێت کە چێژی دەق لە ڕەهایی نووسەرەکەیەوە دێت و مەرجیش نییە دەقەکە چێژێکی تەواو ببەخشێت.هەر وەکو پارت لەو باوەڕەدایە کە«هەمووان دەتوانن شایەدی بدەن کە چێژی دەق بە تەواوەتی ڕوو نادات، چونکە هیچ شتێک نییە ئەوەمان پێ ڕابگەیەنێ کە ئەم دەقە لەکاتێکدا بۆ جاری دووەم بخوێنرێتەوە ڕەنگە چێژمان بداتێ »[٥] ئەوەش جۆرە تاوتوێ کردنێکی چۆنیەتی گەیاندنی چەمکی گوتاری داهێنەرانەیە، کە نووسەر لە ڕووی مانا و سیمانتیکاوە دەقەکەی لە سەر دادەڕێژێ. بۆ نموونە شاعیر لە بازنەی دەقی شیعریدا (فۆرمە کەم ناسراوەکان) بەکار دێنی.هەمبەر بەوەش (ڕەخنە/خوێنەر) ئەو مانایە وەردەگرێت،کە بنیاتی شیعرەکەی لەسەر نراوە. بەو پێیەش سیمانتیکای بنیاتی شیعر(دەق) لە ناوەوە پەرە پێ دەدات نەوەک لەدەرەوە»[٦] هەر ئەو کاتەش دەسەلاتی خوێنەر خۆی بەسەر دەقەکەدا بالادەست دەبێت.

بەشی دووەم: شیعرییەت

شیعر لە بازنەی تەعبیرکردن لە مەبەستێکی دیاری کراودا، هەوڵ دەدات کەرەستەی قسەکردن بگەڕێنێتەوە بۆ سروشتی خۆی. بەو مانایەی کە وشە ڕەهایە و وەڵامدانەوەی ویستی مۆسیقاو

تەعبیرکردنە. ئیستاتیکای چامەی شیعر حەتمییەتی خۆی لەوەدا دەسەلمێنێ، کە پێویستی بە مێینەکردنی وشەیە(تأنیث الکلمات) لە نێو پرۆسەی ڕامانی قسە و بنیاتنانی یەکێتییەکی ئۆرگانیزمدا. هەڵبەتە شیعر هیچ کەرەستەیەک بەکارناهێنێ بۆ قسەکردن و گەیاندن، بەڵکو خۆی قسە لەگەڵ خوێنەردا دەکات.بەوەش هێزی کارلێکردن لەمیانەی چێژوەرگرتن و مەعریفیی پەیاموەرگردا دەبێت بە ڕەگەزێکی گرنگ لە بنیات و شێوازی بەخشینە شیعرییەکە. هاوکێشەیەکی هاوبەشیش هەیە لە پرۆسەی هەر دەقێکدا، ئەویش دوالیزمی زمان و ڕیتمە. تای یەکەمی کێشەکە زمانە، چونکە زمان نابێت «تەنها بەهێز نەبێت، ئەو هێزەش بەهۆی زمانەوە دێت، چونکە هەر کە واقیع بوو بە ئاخافتن. ئەوا ئەو واقیعە چارەنووسی ئیستاتیکی خۆی دەخاتە ژێر ڕکێفی زمانەوە، دەقەکەش چێژێکی تایبەتی تێدا نەبێت دەبێت بە پەخشان»[٧]. تای دووەمی هاوکێشەکەش ڕیتمە، کە یەکێکە لە ئەرکە بەرجەستەکراوەکانی شیعرییەتی زمان و بە هاوبەشی لەگەڵ مۆسیقای برگەدا، هێزێکی ڕێکخەری بنیات دەنێن و جوولەی دەروونی و وروژانی هزر و شعوری پەیاموەرگر دەگەیەننە ئاستی چێژوەرگرتن. هەر ڕیتمیشە کە موعاناتی شیعری هەڵدەسوڕێنێ و وزەی زمانەوانیی شاعیر بەرپا دەکات. بەوەش بەهایەکی ئیستاتیکی بە دەقەکە دەبەخشێت. ئەو جۆرە ڕیتمەش بە مۆسیقای ناوخۆی شیعر ناوزەد دەکرێت. لێرەوە دەوری شاعیر لە نێو دەقەکەدا دەردەکەوێت. لەو حاڵەتە شیعرییەی کە شیعر لە مێشک و نەستی خوێنەردا دروستی دەکات.بە گێڕانەوەی شیعر بۆ حاڵەتە سروشتییەکەی خۆی لە لایەکەوە – بەو مەرجەی مانایەک هەڵدەگرێت – و سروشتی مرۆڤایەتیش لەلایەکی ترەوە بە چێژێکی تەواوەوە مامەڵەی لەگەڵدا دەکات. بەو پێیەش دەقە شیعرییەکە دەبێت بە ڕستێکی پتەو لە کاریگەرە ڕیتمییەکان.واتا سەرجەم ڕیتمی دەنگ و وشە و ڕستە و مانا پێکەوە یەکێتییەکی ئۆرگانیزمی تەواو دروست دەکەن. بێگومان (کێش) یش بەشێکە لە ڕیتمی گشتیی شیعر. هەرچەندە کێش ببێت بە ڕەگەزێکی سیمانتیکی، لە دەقدا زیاتر بایەخدارتر دەبێ. واتە ئەگەر هاتوو بوو بە بنیاتی سیمانتیکیی خودی خۆی. بەوەش ئامێتەیەکی شیعریی ئۆرگازمی دروست دەکات، ئیلیۆت دەڵێت «شاعیر دەگاتە سنووری وشیاری و ئینجا بەرەو جیهانێکی تر هەنگاو دەنێت، کە وشە ناتوانێت بەو ئاستە بگات، چونکە ئەم جیهانەی کە دەگاتە ئەوپەڕی سنووری وشیاری، مانایەکی هەیە. ئەو مانایەش تەنها شیعر لە ڕێگای ڕیتمێکی تایبەتەوە دەری دەبڕێت»[٨].

هەندێک لە ڕەخنەگرانی شیعر کێش و ڕیتم بەوە دادەنێن، کە زۆر جار بیر دەشێوێنێ و ئاستە سیمانتیکییەکان کورتبڕ دەکات. بەڵام بێگومان ئەرکی شیعر تەنها گواستنەوەی بیرە

ئەپستراکتییەکان نییە، بەڵکو ئەرکەکەی گواستنەوە و گەیاندنی «هزرە ڕوحییەکانە» و یەکێکیش لە دیاردەکانی شاعیرییەتی شاعیر لەو توانایەوە دەردەکەوێت، کە شاعیر ئەزموونەکەی خۆی لەمیانەی بنیاتێکی ئیستاتیکیی کاریگەر و دیدێکی تایبەتیدا بەرجەستە دەکات. ئەو شیعرەش کە لە میانەی کێشەوە ئاسۆی ئەزمووونی شیعرییەت بکاتەوە. زیاتر لە هەر دەقێکی تر دەتوانێت بەرەو ناخی مرۆڤ ڕۆ بچێت، ئەو ناخەی کە مۆڵگای هەست و سەرسوڕمان و چێژی ڕۆحە و غەریزەیەکی دەستەمۆ نەکراوە. لەو ڕوانگەیەوە شیعرییەت لە نێو چوارچێوەی زمانی دەقدا دەبێتە بابەتێک لە گوتاری ئەدەبی، بەوەی کە شیعرییەت « شەنگستی گوتاری شیعری زادەی بێ سنووری دەقە»[٩] و زانستێکە بەدوای ناولێنانی مانا ناگرێت، بەڵکو بە مانایەکی تر، شیعرییەت هێما میتافیزیکییەکان دەگۆڕێت بە یاسایەکی فیزیکی.واتە ڕۆح دەکا بە جەستەو، جەستەش سیستەمێکی سیمیۆلۆژیی ڕەمزیی ڕۆحە، ئەو ئامێتەیەی (جەستە/ڕۆح)، شیعرییەت و ئەدەب دەنوێنێ، بەو پێیە پرۆسەی ئامێتەکردنەکە سەردەگرێت. ئینجا کرداری چۆنێتیی گەیاندنی گوتارە شیعرییەکە لە نێو ئەدگارەکانی پەیامەکەی شاعیرەوە دەست پێ دەکات،کە یاکۆبسن ناوی تیۆری گەیاندنی بە سەردا داداوە. یاکۆبسن پاش گەڵاڵەکردنی هەموو بنەماکانی شیعرییەتی دەق، بەو ئەنجامە گەیشتووە کە شیعرییەتی هەر دەقێک تەنها لەناوەوەی پەیوەندییە ئۆرگانیزمییەکانی ڕەگەزەکانی شیعرییەتەوە نییە، بەڵکو پەیوەندی بە دەرەوەی دەقەکەشەوە هەیە. ئەو دەرەنجامەی یاکۆپسن، بوو بە ڕێوڕەسمێک لە سەقامگیربوونی ئەرکە سەرەکییەکانی دەق، کە بەم داڕێژەیەی خوارەوە دەستنیشانی کردووە:

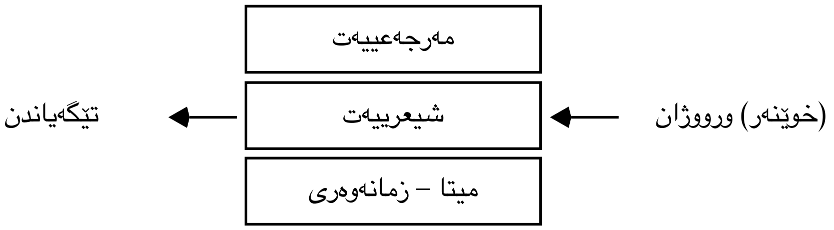

شیعر لە چوارچێوەی دەق و لە ئاستی بەخشێکی بە بەهای تەکنیکیدا زمانێکی جیای تازە خوڵقاوی هەیە، کە بەرامبەر بە زاراوەی (گوێزانەوە – التحویل) دێت. واتە بەزاندنی سنوور و بازنەی وشە و دەنگی ڕووت، بۆ وشەی ئاوازدار و دەرچوون لە حەقیقەت بەرەو میتافۆرم و وێنەی ڕوونبێژی و جوانکاری، کە هەندێک جار دەگاتە ئاستی فەنتازیا و خەیاڵ، ژان کوهین دوو مەرجی سەرەکی یدەستنیشان کردووە بۆ بە شیعرییەت بوونی هەر دەقێک کە پێکەوە بنیاتی

ئۆرگانیزمیی شیعر دروست دەکەن.ئەوانیش(وەرگەڕانی سیمانتیکی-التحول الدلالی) و (ڕیتم)ن. مەبەست لە وەکو وەرگەڕانیش کوهین دەڵێت: «گۆڕینی جیهانێکی ئاسایییە بۆ جیهانێکی نا ئاسایی و داهێنان»[١٠]، هەرچی ڕیتمە و وزەی شیعرە و هیچ ڕاڤەکردنێکی بۆ نییە. لە لای هەندێکی تر شیعرییەت بەرجەستەکردنی بابەتە ناشیعرییەکانە، کاتێک کە بابەتەکان لە فەزایەکی میتافیزیکیدا گەلاڵە دەبن. هەتا وای لێ دێت هەموو شتێک دەبێت بە شیعرو هەژین. لە ئەنجامدا دەق قاڵبێکی باڵای ئەفسانەیی وەردەگرێت. بۆ نموونە، پرتەقاڵەکەی (جاک بریڤێر)و هەرێمەکانی (ئەدۆنیس) و خاکەکەی (ت.ئەلیۆت)و لەش لەلای (سەییاب)و سروشت و ئافرەت لەلای (گۆران) دەبن بە سیمای بنەڕەتیی شاعیرییەت.

بەشی سێیەم: ڕەهایی زمان، یان بە پەراوێزکردنی شیعر

یەکێک لە کێشە هەرە گرنگەکانی بواری زاراوەسازیی ئەدەبی ئەمڕۆ، چۆنیەتی دەستنیشان کردنی مەسەلەی چەمک و چوارچێوەی گشتیی شیعر و پەخشانە شیعرە. بەڕادەیەک کە لەنێو ناوەندە ئەدەبییەکاندا، بووە بە مایەی تەنگەشە و ململانێیەکی فیکری، بە تایبەتی دەستەیەک لە ڕەخنەگران هەموو بەهایەکی تەکنیکیی تێکست (دەق) بە مەسەلەی سەرەکیی ئەندێشە و ڕیتمەوە دەبەستنەوە. کەچی هەندێکی تر پێوەری زمانیان کردووە بە تەوەری سەرەکیی دەقی شیعری، بەوەی کە زمانی شیعر دەتوانێ کاتەکانی شیعر بەیەکەوە ببەستێ و پرۆسەی زانین بنیات بنێ، واتە پێکەوە گرێدانی ڕووداوەکانی ڕابردوو بە ئایندەوە، بە مەرجی لە ئامێزگرتنی مانا و پڕکردنەوەی بۆشایی مێژوویی نێوان دەق و خوێنەر، لە سەر ئەو بناغەیەوە بەوەی کە پرۆسەی ئەدەبی ڕەوشێکی زمانەوانی – تێکستییە لە ڕووی سەرجەم زمانی و گەتاری شیعرییەوە، لەو ڕوانگەیەشەوە لەو کردارەدا دوو ڕەگەزی سەرەکی دەستنیشان دەکرێت، یەکەمیان (شیعر – میتافۆر)و دووەمیشیان (پەخشان – میتۆنیم)ە کە یاکۆبسن بە پەیوەندی جەمسەری بەستنەوەی دوو باڵی سەرەکی ئەدەبی ناوزەد کرد، لە نێوان ئەو دوو ڕەگەزەوە ڕەگەزێکی تر هاتە کایەوە کە پەخشانە شیعرە، بێگومان پێناسەی شیعرو پەخشان ڕوون و ئاشکرایە، کە شیعر لە سەر بناغەی(سۆز)و پەخشانیش لە سەر بناغەی (بیر) دامەزراوە، بەڵام پەخشانە شیعرو دیاریکردنی چەمک و زاراوەکەی شتێکی ئاسان نییە، چونکە ئەوەی کە پێی دەوترێت پەخشانە شیعر، ناچێتە نێو سنووری (شیعر/قەسیدە)وە، بەوەی کە شیعر لە میانەی وزەی هەژاندن و سەرنج ڕاکێشانی بەهێزەوە دینامیکای زمان و ڕیتم دەوروژێنێ. لەو پرۆسەیەشدا یەکێتییەکی ئۆرگانیزمی دروست دەکات. کەچی پەخشانە شیعر بە پێچەوانەوە

ڕەگەزێکی شیعریی گرنگ بەلاوە دەنێ کە(کێش)ە.نەمانی کێشیش واتە لێکدابڕانی ڕیتمی دەق و دەرکردنی دەق بۆ دەرەوەی بازنەی شیعر.

هەندێک لە ڕەخنەگران بە یەکجاری پەیوەندی لەنێوان شیعر و پەخشان نابڕن.چونکە پەخشانە شیعر وەکو دەقێکی شیعری، هاتە نێو ژانرە ئەدەبییەکانەوە.سەرباری ناکۆکیی نێوان ڕەخنەگران سەبارەت بە ناوەکەی، بەڵام هەتا ماوەیەکیش بە (دەقی شیعری) یان (هاوتاشیعر) دەناسرا، بەوەی کە«هەر قەسیدەیەک هەرچەندە لە فیکری ئەقلێنییەت بۆدەربکری. بەڵام هەر بنیاتی ڕیتمیی ناوخۆیی هەیە،کە بوونی ئۆرگانیزمی دەقەکە دەسەلمێنێ»[11] لەگەڵ ئەوەشدا کێش ڕەگەزێکی گرنگی سنووری دەقە و مەرجیشە بۆ چێژو شیعرییەتی هەر دەقێک، کە لەڕووی (مۆسیقا) وە ئامێتەیەکی (سەرسامی/ڕیتمی/سوودگەیەنەر) دروست دەکات، هەروا(شیعرییەتی کێش) یش لەمیانەی وزەی ئەو ئامێتە سێ لایەنەوە دروست دەبێت، کە لەمیانەی بنیاتی دەقدا سێ ئاستی جیاجیا پێکدەهێنێت:

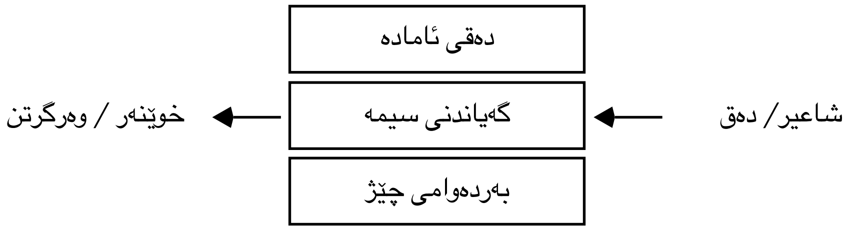

لەمیانەی ئەو بۆچوونەوە ئەوە دەردەکەوێت، کە (کێش) ڕەگەزێکی سەرەکییە لە جیاکردنەوەی شیعر و پەخشانە شیعردا، چونکە دابڕینی (کێش) لە هەر دەقێک، واتا فەوتاندنی زمانی سۆز و مێشکی شاعیرانە. دەشێن بڵێین بە پێی ئەرکی ئایدیۆلۆژیش،پەخشانە شیعر دەقێکی پەراوێزییە و بە سەنترالیزمییەتیی شیعر و میتافیزیکای ئامادەیی دەقی شیعرییەوە بەستراوە، واتا هەوڵدانە لەلایەن هەندێک شاعیرەوە بۆ«هەڵوەشاندنەوەی سیستەمی شیعر، کە بەوەش دەتوانن ڕەوتی ئەنتۆلۆژیی مەرکەزییەتی شیعر لەق بکەن»[12]. ئەو داواکارییەش لە نێوەندی شەپۆلی مۆدێرنیزمییەوە هاتووە، پەخشانەشیعر بە ڕیتمە ناوخۆییەکەی ئەلتەرنەتیڤێکی بۆ ڕیتمی شیعری دۆزیوەتەوە. بەو شێوەیە ڕێگای بە خۆی داوە کێش بە لاوە نێت.چونکە زۆرجار لە هەندێک زماندا جۆرە ئاوازێک هەیە، کە لە خودی زمانەکە خۆیدایە. هەر ئەوەشە کە وای کردووە پەخشانەشیعر لەگەڵ هەندێک زماندا بگونجێت.کەچی هەر ڕیتمە بەهای تەکنیکی و سەرکەوتنی پەخشانەشیعر بەرجەستە دەکات. بەوەی کە «لە دەقێکی پەخشانەشیعری سەرکەوتوودا بنیاتێکی یەکگرتووی ڕیتمی هەیە، کە ئەو دوای ئاستەکان هاوبەشیی پێکهێنانی دەکەن.

بنیاتێک کە ڕەگەزەکانی بە شێوەیەکی ڕێک لە کەرتە تەوەرییەکانی دەقەکەدا دووبارە دەبنەوە و شیعرایەتی پێ دەبەخشن»[١٣].

ڕیتمی ناوخۆیی ئەو بوونە بەرجەستەییەیە کە ئەدگاری شیعری بە دەقی پەخشانە شیعر دەبەخشێت و لە بری مۆسیقای دەرەکی دێت «بەڵام بێ ئەوەی بتوانین وەسفی ئەو ڕیتمە بکەین، هەستی پێ دەکەین، چونکە ئەو جۆرە ڕیتمە بە پێی خواستەکانی دەقەکە دەگۆڕێ و دەلالەتێکی تر بە پێکهاتەکانی دەقەکە دەبەخشێ»[١٤].

بەو جۆرە ڕیتمی ناوخۆیی دەبێت بە فاکتەرێکی بنیاتنەری لە سەرجەم هەموو پەیوەندییەکانی نێوان ڕەگەزەکاندا. بۆ نموونە: لەگەڵ هەر تەعبیرێکدا (وشەیەک یان ڕستەیەک یان وێنەیەک)، هێمایەکی زمانەوانیی نوێ دەخاتەڕوو. بەوەش حاڵەتێکی شیعری لەلای پەیاموەرگر دەخوڵقێنێ. چونکە پەخشانەشیعر سنووری وشە دەبەزێنێ و سیستەمی هۆنینەوە تێکدەداو هێزێکی فەوزەویی هەیە، لە بەرپەرچدانەوەی هەر پەیامدارییەک بە فۆرمە هەبووەکان. واتا ئەو کەسەی بەو شێوازە دەنووسێ، خۆی لە مەسەلەی عەرووزو فۆرم و شێوازگەری بەدوور دەگرێ. لەوەوە دەردەکەوێت، کە شیعر هەیە لەڕووی ئەدگارە سیمانتیکی و دەنگییەکانەوە جیاوازە لەگەڵ پەخشاندا. لەبەر ئەوەی پەخشانەشیعر پشت بە ئاستی سیمانتیکی دەبەستێت نەوەک ئاستی دەنگی. بۆیە دەتوانرێت ناوی (قەسیدەی سیمانتیکی) ی[١٥] لێ بنرێت. ئەوەش مانای وایە کە پەخشانەشیعر وەرگەڕانێکە دژ بە زاڵترین بەشەکانی زمانی شیعری -کە دەنگە-و لە جیاتی ئەوە شێوازی میتافۆڕ پەیڕەو دەکات لەگەڵ ئەوەشدا پەخشانەشیعر، ڕیتم و فەزای شیعری لە شیعر و بەلاوەنانی (کێش)یش لە پەخشان وەردەگرێت. بۆیە ڕاست نییە پەخشانەشیعر بە نەیارو پێچەوانەی شیعر دابنێین. بەڵکو بە ژانرێکی ئەدەبی دادەنرێت، کە جۆرە هاوتەباییەک لەنێوان شیعر و پەخشاندا دروست دەکات. ڕەنگە زاراوەی (گوتاری شیعری) یان (گوتەیەکی شیعر ئامێز) بەڕاستتر بۆی بلوێت. چونکە چی لە ڕووی ڕیتم و چی لە ڕووی زمانیشەوە «وەکو هەر زمانێک لە گوتارێکی دیاریکراودا، لە سەر بنچینەی هەر جۆرە هاودژییەک لەنێوان زمانی شیعر و زمانی پەخشاندا بنیات نەنراوە »[١٦]. بەهەرحاڵ بیروبۆچوونی ڕەخنەگران هەر چۆنێک بێت سەبارەت بە پەخشانە شیعر. بەڕای ئێمە وایە کە دەقی پەخشانەشیعر ویستی گوتارێکی پەراوێزی دەسەلمێنێت، کە ناشێت بە هیچ جۆرێک بۆ بۆماوە تیۆرییەکەی سەنترالیزمییەتی شیعر ناوزەد بکرێت. بەوەش لە سەر هێڵێکی ڕاست و دوور لە فۆرمە باوەکانی شیعر، هەنگاوی ناوە و هاوشان لەگەڵ ویستەکانی سەرهەڵدانی نوێخوازییەوە بوونی خۆی سەلماندووە. وەکو وەڵامدانەوەیەک بۆ شکاندنی کۆتە کۆنەکانی شیعر و وابەستەی کێش و سەرواش هاتە کایەوە.

یان جۆرە گۆڕانکارییەک بوو لە دەقی شیعریی نوێدا، بە گەڕانەوەی بۆ سەرەتای بازنەی خول خواردووی شیعر، کە سەرەتا «بە پەخشان دەستی پێ کردو پاش چەند قۆناغێکی گەلاڵە بوون و وەرچەرخان، گەڕایەوە سەر قاڵبی پەخشانەشیعری کێشداری بێ سەروا»[17]. سەرباری ئەوەش پەخشانەشیعر فەزایەکی ئەفراندنە لەمیانەی دەقێکدا، کە لە میانەی سەنترالیزمییەتی شیعرەوە بەرەو بەرجەستەکردنی چوارچێوەیەکی ڕیتمی و زمانێکی شیعریی نوێباو دەرچووە.

پەراوێزەکان:

(١) حاتم الصطر/ الاصابع في موقد الشعر، ص١٠٤، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٦.

(٢) كرشناريان، موت القريء، ترجمة : زيد ماهر نعمان، مجلة الاقلام، ١٩٩٩، العدد ٤، ص٢٨.

(٣) كريستوفر نوفر، (التفكيك: النظرية والتطبيق)، عرض: سمية سعد، مجلة فصول، العدد٤ ١٩٨٤،، ص٢٣١.

(٤) سمكۆ محەمەد، بۆچۆنیک لە هەمبەر شیعردا، ژمارە١٤.، گۆڤاری کاروان، ١٩٩٩، ل٣٣.

(٥) رولان بارط، لذة النص، ترجمة: فؤاد صفاء الحسين سحبان،ص٥٨، المغرب، ١٩٨٨.

(٦) محمد الجزائري، خطاب الابداع،، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٣،ص٢١.

(٧) حسن ناظم، مفاهيم الشعرية،، المركز الثقافي العربي، دار البيضاء، ١٩٩٤،ص١١٦.

(٨) د. ثابت الالوسي، في الشعرية العربية، مجلة الاقلام، ، العدد(٣-٤)، ١٩٩٢،ص١١٣.

(٩) اديث كيرزويل، عصر البنيوية من كلود ليفي شتراوس الى فوكو، ترجمة: جابر عصفور،، بغداد، ١٩٨٥،ص٢٨٣.

(١٠) جان كوهين، بنية اللغة الشعرية، ترجمة: محمد المولي ومحمد العمري، الدار البيضاء، (د.ت).ص١١٣

(١١) سوزان بيرنار، جمالية قصيدة النثر، ترجمة: د. زهير مغامس، ص٤٢، بغداد، ١٩٨٩.

(١٢) كمال خيربك، حركة الحداثة في الشعر العربي المعاصر، ص٦٤، بيروت، ١٩٨٢.

(١٣) د. محمد بكر محمد، پەخشانە شیعری کوردی، (نامەی دکتۆرا)،زانکۆی بەغدا،کۆلێژی پەروەردە، ١٩٩٧، ل٧٣-٧٤.

(١٤) حاتم الصگر، ما لا تؤديه الصفقة، مجلة الاقلام، ١٩٩٠.، العدد ٥، ص٥٨.

(١٥) سوزان بيرنار، قصيدة النثر، ص١٣٤.

(١٦) د. محمد بكر محمد، پەخشانە شیعری کوردی، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٠..

(١٧) فاضل ثامر، الصوت الاخر، ص٢٧٩، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٢.